માગશર વદ ૧, રવિવાર તા. ૨૯-૧૨-૧૯૭૪
શ્લોક - ૧૦-૧૧-૧૨, પ્રવચન - ૧૯

સમાધિતંત્ર. વિશેષ.

*स्वदेहसदृशं दृष्ट्वा परदेहमचेतनम्।
परात्माधिष्ठितं मूढः परत्वेनाध्यवस्यति।।१०।।

'જેમ પોતાના શરીરનો નાશ થતાં, બહિરાત્મા પોતાનો નાશ સમજે છે,...' આ તો શરીર પર જડ છે. એનો નાશ થતાં મારો નાશ થયો એમ અજ્ઞાની માને છે. કેમ કે શરીરથી જુદી ચીજ છું, આનંદ, સચ્ચિદાનંદ સ્વરૂપ એની તો એને ખબર નથી. તો શરીરના નાશ ટાણે અરે..! હવે હું જાઉં છું, મરી જાઉં છું. એમ અજ્ઞાની શરીરના નાશને પોતાનો નાશ માને છે. **'તેમ સ્ત્રી-પુત્ર-મિત્રાદિના શરીરનો નાશ થતાં તે તેમના આત્માનો નાશ સમજે છે.'** એનું શરીર નાશ થતાં એ આત્મા મરી ગયો એમ માને છે. પોતાને એમ માને છે અને પરને માટે (પણ એમ જ) માને છે. **'એમ તે પોતાના શરીરમાં આત્મબુદ્ધિ-આત્મકલ્પના-કરી દુઃખી થાય છે,...'** કઈ રીતે દુઃખી થાય છે એ કહે છે.

'પોતાના શરીરમાં આત્મબુદ્ધિ-આત્મકલ્પના કરી દુઃખી થાય છે, અને બીજાઓ પણ શરીરની પ્રતિકૂળતાના કારણે દુઃખી થાય છે એમ માને છે.' જોયું! પોતાને શરીર હું, શરીરમાં થતી દશા હું એમ માનીને આત્મબુદ્ધિની કલ્પના પરમાં કરીને દુઃખી થાય છે. એમ બીજા જીવ પણ શરીરની પ્રતિકૂળતાને લઈને દુઃખી છે એમ અજ્ઞાની માને છે. આહાહા..! સમજાય છે કાંઈ? દુઃખી પ્રતિકૂળતાને લઈને નથી. પોતાના સ્વરૂપના અભાનને લઈને અંદર અજ્ઞાન અને રાગ-દ્વેષને લઈને દુઃખી છે. એમ ન માનતાં શરીરની પીડામાં મને પીડા થઈ, શરીરના રોગે રોગ મને આવ્યો, શરીરનો નાશ થતાં હું નાશ થઈ ગયો, એમ બહિરાત્મા માને છે. એટલે કે બહિર્ ચીજ જે એનામાં નથી એને પોતાની માને છે તેથી એમાં આત્મબુદ્ધિ કલ્પના કરીને દુઃખી થાય છે. અને બીજાઓ કુટુંબીઓને પણ એમ એ માને છે. સ્ત્રી, પુત્ર છે ને?

'સ્ત્રી-પુત્ર-મિત્રાદિના શરીરનો નાશ થતાં તે...' **'પણ શરીરની પ્રતિકૂળતાના કારણે દુઃખી થાય છે એમ માને છે.'** પણ એમાં આત્મબુદ્ધિ કલ્પી છે માટે દુઃખી થાય છે એમ એ માનતો નથી. સમજાણું કાંઈ? અહીંયાં જેમ શરીરને પોતાનું માન્યું કે જેથી શરીરમાં પ્રતિકૂળતા થતાં એણે આત્મબુદ્ધિ કલ્પી છે કે આ હું છું. એવી આત્મબુદ્ધિ કલ્પનાથી તે

દુઃખી છે. શરીરની પ્રતિકૂળતાથી નહિ. એ તો જ્ઞેય છે. પણ ભાનમાં એમ છે કે આ હું છું. એથી એને આત્મબુદ્ધિ-કલ્પના કરી અને શરીરમાં આમ થયું એમ કરીને પોતે દુઃખી થાય છે. એમ સ્ત્રી, પુત્રને પણ એમ માને છે. એને શરીરની પ્રતિકૂળતા છે માટે દુઃખી થાય છે. આહાહા..! કહો, સમજાણું કાંઈ? એમ નથી.

એ પર વસ્તુને, પોતાની ચીજને ન જાણતાં પરને પોતાની માની છે, આત્મબુદ્ધિ કરી માટે દુઃખી થાય છે. સમજાણું કાંઈ? ભારે ઝીણી વાતું, ભાઈ! કહે છે, '**બીજાઓ પણ શરીરની પ્રતિકૂળતાના કારણે દુઃખી થાય છે એમ માને છે.**' અજ્ઞાની. હોં! ૧૧ ગાથા.

एवंविद्याध्यवसायात्किं भवतीत्याह–

*स्वपराध्यवसायेन देहेष्वविदितात्मनाम्।
वर्तते विभ्रमः पुंसां पुत्रभार्यादिगोचरः।।११।।

टीका :– विभ्रमो विपर्यासः पुंसां वर्तते। किं विशिष्टानां? अविदितात्मनां अपरिज्ञातात्मस्वरूपाणां। केन कृत्वाऽसौ वर्तते? स्वपराध्यवसायेन। क्व? देहेषु कथम्भूतो विभ्रमः? पुत्रभार्यादिगोचरः परमार्थतोऽनात्मीयमनुपकारकमपि पुत्रभार्या–धनधान्यादिकमात्मीय–मपकारकं च मन्यते। तत्सम्पत्तौ संतोषं तद्वियोगे च महासन्तापमात्मवधादिकं च करोति।।११।।

એવા પ્રકારના અધ્યવસાયથી શું થાય છે તે કહે છે -

શ્લોક - ૧૧

અન્વયાર્થ :- (अविदितात्मनां पुंसां) આત્માના સ્વરૂપથી અજ્ઞાત પુરુષને, (देहेषु) શરીરોમાં (स्वपराध्यवसायेन) પોતાની અને પરની આત્મબુદ્ધિના કારણે (पुत्रबार्यादिगोचरः) પુત્ર-સ્ત્રી-આદિકના વિષયમાં (विभ्रमः वर्तते) વિભ્રમ વર્તે છે.

ટીકા :- પુરુષોને વિભ્રમ અર્થાત્ વિપર્યાસ (મિથ્યાજ્ઞાન) વર્તે છે. કેવા પુરુષોને? આત્માથી અજાણ-આત્મસ્વરૂપને નહિ જાણનારા-પુરુષોને. શાથી કરીને તે (વિભ્રમ) વર્તે છે? સ્વ-પરના અધ્યવસાયથી. (વિભ્રમ) ક્યાં થાય છે? શરીરો વિષે. કેવો વિભ્રમ થાય છે? પુત્ર ભાર્યાદિ વિષયક (વિભ્રમ થાય છે.)-પરમાર્થે (વાસ્તવમાં) પુત્ર, સ્ત્રી, ધન, ધાન્યાદિ આત્મીય (પોતાનાં) તેમજ ઉપકારક નહિ હોવા છતાં, તે (વિભ્રમિત

---

* सपरज्झवसाएणं देहेसु य अविदिदत्थमप्पाणं।
सुयदाराईविसए मणुयाणं बड्ढए मोहो।।१०।। मोक्षप्राभृते, कुन्दकुन्दाचार्यः।।

પુરુષ) તેમને આત્મીય તથા ઉપકારક માને છે, તેમની સંપત્તિમાં (આબાદીમાં) તે સંતોષ તથા તેના વિયોગમાં મહાસંતાપ અને આત્મવધાદિક કરે છે.

ભાવાર્થ :- જે પુરુષોને આત્મસ્વરૂપનું યથાર્થ જ્ઞાન નથી, તેઓ પોતાના શરીરમાં પોતાના આત્માની અને પરના શરીરમાં પરના આત્માની કલ્પના કરી, સ્ત્રી-પુત્રાદિકના વિષયમાં વિભ્રાન્ત રહે છે-અર્થાત્ પોતાના શરીરની સાથે સ્ત્રી-પુત્રાદિકના શરીર-સંબંધને જ પોતાના આત્માનો સંબંધ માને છે.

બહિરાત્મા સ્ત્રી-પુત્ર-મિત્રાદિ અનાત્મીય અર્થાત્ પર હોવા છતાં તેમને આત્મીય માને છે અને પોતાને અનુપકારક હોવા છતાં તેમને ઉપકારક માની તેમની રક્ષાનો પ્રયત્ન કરે છે, તેમના સંયોગાદિમાં સુખી થાય છે અને તેમના વિયોગાદિમાં મહાસંતાપ માને છે અને આત્મવધ પણ કરે છે.

વિશેષ

‘‘....શરીરનો સંયોગ થવા અને છૂટવાની અપેક્ષાએ જન્મ-મરણ હોય છે તેને પોતાનાં જન્મ-મરણ માની ‘‘હું ઉપજ્યો, હું મરીશ’’ એમ માને છે. વળી શરીરની જ અપેક્ષાએ અન્ય જીવોથી સંબંધ માને છે, જેમ કે જેનાથી શરીર નીપજ્યું તેને પોતાનાં માતા-પિતા માને છે, શરીરને રમાડે તેને પોતાની રમણી માને છે, શરીરવડે નીપજ્યાં તેને પોતાનાં દીકરા-દીકરી માને છે, શરીરને જે ઉપકારક છે તેને પોતાનો મિત્ર માને છે તથા શરીરનું બૂરું કરે તેને પોતાનો શત્રુ માને છે, ઈત્યાદિરૂપ તેની માન્યતા હોય છે. ઘણું શું કહીએ? હરકોઈ પ્રકારવડે પોતાને અને શરીરને તે એકરૂપ જ માને છે...’’[૧]

‘‘...વળી જેમ કોઈ બહાવરો બેઠો હતો ત્યાં કોઈ અન્ય ઠેકાણેથી માણસ, ઘોડા અને ધનાદિક આવી ઊતર્યા; તે સર્વને આ બહાવરો પોતાનાં જાણવા લાગ્યો, પણ એ બધાં પોતપોતાને આધીન હોવાથી તેમાં કોઈ આવે, કોઈ જાય અને કોઈ અનેક અવસ્થારૂપ પરિણમે-એમ એ સર્વની પરાધીન ક્રિયા થવા છતાં આ બહાવરો તેને પોતાને આધીન જાણી મહા ખેદખિન્ન થાય છે. એ પ્રમાણે આ જીવ જ્યાં પર્યાય (શરીર) ધારણ કરે છે ત્યાં કોઈ અન્ય ઠેકાણેથી પુત્ર, ઘોડા અને ધનાદિક આવીને સ્વયં પ્રાપ્ત થાય છે તેને આ જીવ પોતાનાં જાણે છે, પણ એ તો પોતપોતાને આધીન કોઈ આવે, કોઈ જાય તથા કોઈ અનેક અવસ્થારૂપ પરિણમે-એમ તેની પરાધીન ક્રિયા હોય છે. તેને પોતાને આધીન માની આ જીવ ખેદખિન્ન થાય છે.’’ ૧૧.

૧. મોક્ષમાર્ગ પ્રકાશક ગુ. આવૃત્તિ-પૃ.૮૫.

શ્લોક-૧૧ ઉપર પ્રવચન

*स्वपराध्यवसायेन देहेष्वविदितात्मनाम्।
वर्तते विभ्रमः पुंसां पुत्रभार्यादिगोचरः।।११।।

આમાં ક્યાં છે? નહિ? આમાં એ નાખ્યું નથી, નહિ? ગુજરાતી. આપણે ગુજરાતી થઈ ગયું છે. આમાં નાખ્યું નથી.

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- બીજી વાર થાશે તો નાખશે.

ટીકા :- **'પુરુષોને વિભ્રમ અર્થાત્ વિપર્યાસ (મિથ્યાજ્ઞાન) વર્તે છે.'** આત્માને વિભ્રમ-વિપર્યાસ-વિપરીત બુદ્ધિ કેમ વર્તે છે? એનો ખુલાસો. **'કેવા પુરુષોને?'** એ વિભ્રમ બુદ્ધિ થાય છે એ કેવા પુરુષોને? **'આત્માથી અજાણ-'** ભગવાન આત્મા જ્ઞાનસ્વરૂપી, આનંદસ્વરૂપી છે એના અજાણને-એને નહિ જાણનારને-એવા પુરુષોને મિથ્યાજ્ઞાન વર્તે છે. આહાહા..! એટલે? કે ચૈતન્યસ્વરૂપ જે જ્ઞાનાનંદ છે એના જે અજાણ છે એને 'શરીર હું છું' એમ વિભ્રમ થાય છે. પોપટભાઈ! આહાહા..!

'શાથી કરીને તે (વિભ્રમ) વર્તે છે? સ્વ-પરના અધ્યવસાયથી.' આત્મા અને શરીર બે એક છે એવા માનનારને. આહાહા..! બહુ વાત ટૂંકી છે પણ મુદ્દાની છે. શરીર અને આત્મા, સ્વ અને પર, સ્વ જ્ઞાયકસ્વરૂપ અને પર રાગ ને શરીરસ્વરૂપ, એ બેના એકપણાના અધ્યવસાયની બુદ્ધિને લઈને એને વિભ્રમ ઉત્પન્ન થાય છે. આહાહા..! અહીં એમ નથી કહ્યું કે દર્શનમોહના કર્મને લઈને વિભ્રમ થાય છે. આહાહા..! ખરેખર તો દર્શનમોહનો જે ઉદય છે એ જડની દશા છે અને આ મિથ્યાત્વ છે એ ચૈતન્યની વિપરીત માન્યતા છે. બે વચ્ચે તો અત્યંત અભાવ છે. સમજાણું કાંઈ? દર્શનમોહને લઈને મિથ્યાત્વ થાય એ વાત સાચી નથી. એ શરીરને પોતાનું માને છે, સ્વ-પરની એકતા માને છે એ માન્યતાને લઈને એને દુઃખ થાય છે. વિભ્રમ ઉત્પન્ન થાય છે. આહાહા..! હવે આવી વાત આવે ત્યાં લોકોને એમ થાય, નહિ, કર્મને લઈને ભ્રમણા થાય. દર્શનમોહને લઈને ભ્રમણા થાય. એ એની માન્યતા તદ્દન જૂઠી છે. પરને એકત્વ માનનાર છે તેથી એને આવી બુદ્ધિ થાય છે. સમજાણું કાંઈ?

'શરીરો વિષે. કેવો વિભ્રમ થાય છે? પુત્ર ભાર્યાદિ વિષયક...' સ્ત્રી, કુટુંબ, પરિવાર વિષયક એટલે પર ઉપર એનું લક્ષ છે ને? એ કારણે એને વિભ્રમ ઉત્પન્ન થાય છે. આહાહા..! **'પરમાર્થે (વાસ્તવમાં) પુત્ર, સ્ત્રી, ધન, ધાન્યાદિ આત્મીય (પોતાનાં) તેમજ ઉપકારક નહિ હોવા છતાં,...'** શરીર વિષે વિભ્રમ કેમ થાય છે? કે પુત્ર, સ્ત્રી આદિ વિષય પર

છે એનો ભ્રમનો, એ પરમાર્થે પુત્ર, સ્ત્રી આદિને પોતાના માને છે. '**તેમ જ ઉપકારક નહિ હોવા છતાં,...**' એનો ઉપકાર અહીં નથી. આહાહા..! '**છતાં તે (વિભ્રમિત પુરુષ) તેમને આત્મીય તથા ઉપકારક માને છે,...**' આ બધા મારા ઉપકારી છે. મારા શરીરના પોષક છે, શરીરના રક્ષક છે. આહાહા..! એ શરીર છે એ હું છું અને એ શરીરના આ બધા રક્ષકો છે એમ એનો ઉપકાર માનીને વિભ્રમ ઉત્પન્ન કરે છે. કહો, સમજાણું કાંઈ?

બાળકને મોટા કરે મા-બાપ. એને ભણાવે, એને વેપારને રસ્તે ચડાવે. એવું નથી કરતા? ના, ના. કાંઈ કરતા નથી. સમજાણું કાંઈ? આહાહા..! પરદ્રવ્યની કંઈ પણ પર્યાયને એ કરે છે, મેં એને ઉપકાર કર્યો, મોટા કર્યા એટલે વૃદ્ધાવસ્થાએ અમારી સેવા તો એણે કરવી જોઈએને? એય..! પોપટભાઈ! માને છે કે નહિ એમ? આખી દુનિયા ભ્રમમાં પડી છે આમાં. આહાહા..! અમે આને પાળીપોષીને મોટા કર્યા, પાપથી પૈસા પેદા કર્યા હતા, એને માટે ખર્ચ્યા, પરણાવ્યા. હવે અમે વૃદ્ધ થઈ ગયા તો એ ઉપકાર અમે એને કર્યો એ અમને કરશે. આવો અજ્ઞાનીને ભ્રમ થાય છે. સમજાણું કાંઈ? એમ નહિ હોય? કાંતિભાઈ!

'**તેમની સંપત્તિમાં...**' એટલે શું? અજ્ઞાની પોતાનો સ્વભાવ અને પરભાવ બેની ભિન્નતાના ભાન વિના બેની એકતાબુદ્ધિથી, અધ્યવસાયથી એ દુઃખી થાય છે. છતાં એ એમ માને છે કે એ સ્ત્રી-કુટુંબની આબાદી રહે. એની પાસે લક્ષ્મી રહે, સંપદા રહે, સારે ધંધે ચડે, પેદા કરે. એની '**(આબાદીમાં) તે સંતોષ...**' માને છે. કહો, છોકરા રળે સરખા .. કરીને. નહિ? પાંચ-પાંચ લાખ પેદા કરે, રસ્તા ગોતી કાઢે બુદ્ધિથી. એની સંપદા આ હોય એમ માનીને.. કહે છે ને? આબાદી. એની આબાદી રહે. એની સ્ત્રી, પોતે, એની સંપદા, એની આબરૂ, એના કારખાના.

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- કારખાના નહોતા તો બીજો વેપાર હશે. આહાહા..!

'**તેમની સંપત્તિમાં (આબાદીમાં) તે સંતોષ તથા તેના વિયોગમાં મહાસંતાપ...**' આહાહા.. '**અને આત્મવધાદિક કરે છે.**' આત્માનો વધ કરે છે. પોતે પોતાનો વધ કરે છે. આહાહા..! પણ કુદરતે તેમ થાય કે નહિ? છોકરાઓ હોય સારા બધી સારી સ્થિતિમાં હોય તો ખુશી માને. નહિ?

મુમુક્ષુ :- એના વગર રહી શકાય?

ઉત્તર :- .. રહી શકાય. જુઓ! પૈસા છતાં રહે છે. એના ભાઈની વાત કરે છે. આરામ કોને કહેવો? ધૂળ? આહાહા..! ભાઈ! તને ખબર નથી. આરામ તો આતમરામમાં આરામ છે. આહાહા..! સવારે હતા? દાસ. સવારે નહોતા? બપોરે આવ્યા. સમજાણું કાંઈ? આહાહા..!

પોતાને સુખ થાય ક્યારે? કે સુખસ્વરૂપ આત્મા છે. ભગવાન આત્મામાં આનંદ છે, એના ગુણમાં આનંદ છે. એવા આનંદનો ભાવ એ મારામાં છે. એમ માનનારને પર્યાયમાં આનંદ થાય. આહાહા..! સમજાણું કાંઈ? પણ પરની લક્ષ્મી ને સંપદાને દેખીને આબાદી માને અને એનાથી ખુશી થાય તો મિથ્યાત્વને સેવે છે... આહાહા..! ઝીણી વાતું. વીતરાગનો માર્ગ-સર્વજ્ઞનો માર્ગ-બહુ ઝીણો છે. સમજાણું કાંઈ?

પોતા સિવાય શરીર, વાણી, રાગને પોતાના માને એની કલ્પનાથી એ દુઃખી છે. એમ બીજાને પણ એની સંપદા અનુકૂળ રહે તો ઠીક, એમ વિભ્રમ કરીને એ પણ દુઃખી થાય છે. એની સંપદા લુંટાઈ જાય. છોકરા નિર્ધન થઈ જાય, બાયડી મરી જાય, શરીરમાં ક્ષય રોગ લાગુ પડે. હાય.. હાય! બિચારા દુઃખી છે. પણ એની અનુકૂળતાએ એને સુખ લાગે છે એ પોતાની કલ્પનાથી લાગે છે અને એની પ્રતિકૂળતા થાય તો દુઃખી છે એ પોતાની કલ્પનાથી માને છે. આહાહા..! ભારે!

શરીરની સાથે સ્ત્રી-પુત્રીના શરીરના સંબંધને. શરીરના સંબંધને. આત્માના સંબંધની તો ખબર નથી. આહાહા..! આ મારી દીકરી, આ મારો દીકરો, આ મારી બાયડી. એમ ઓલા શરીરને જોવે છે ને. આત્મા અંદર છે એને કોઈ દિ' નથી જોયો. આહાહા..! એની પ્રતિકૂળતા દેખીને એને દુઃખ થાય છે. એ શરીરની. સમજાણું કાંઈ? કેમ કે પોતે પણ પરમાં આત્મા કલ્પ્યો છે એ પણ આત્મા શરીરમાં જ એને માને છે. પોતાની પેઠે પરને માને છે. '**સ્ત્રી-પુત્રાદિકના શરીર-સંબંધને જ પોતાના આત્માનો સંબંધ માને છે.**'

'**બહિરાત્મા...**' બહિરાત્માની વ્યાખ્યા આ કે.. પહેલા આવી ગયું છે. ખરેખર તો શરીર, વાણી, મન એ બહાર છે-બહિર્ છે-એને પોતાના માને. રાગ-દ્વેષ અને દયા, દાનના ભાવ થાય એ પણ બહિર્ છે-બહાર છે. અંતરનું સ્વરૂપ નથી એ. એને પોતાના માને. એ સિવાય ખરેખર તો બહિર્તત્ત્વ. કહ્યું હતું તમને, નહિ? માથે. ૩૮મી ગાથા. '**जीवादिबहित्तच्चं हेयम्**'. જુઓ! અહીં કહ્યું. ૩૮ ગાથા. આવી છે આ બાજુ.

જીવાદિ બહિર્તત્ત્વની વ્યાખ્યા કે જીવનું ધ્રુવ સ્વરૂપ છે એને છોડીને, એની એક સમયની જે અવસ્થા છે એ બહિર્તત્ત્વ છે. રાગ, શરીર, વાણી, કુટુંબ એ તો બહિર્તત્ત્વ છે. આહાહા..! પણ ભગવાનસ્વરૂપી ધ્રુવ ચૈતન્ય પૂર્ણાનંદ પ્રભુ, એવા અંતર તત્ત્વની-અંતર સ્વભાવની-અપેક્ષાએ એક સમયની દશાને પણ બહિર્તત્ત્વ કહેવામાં આવે છે. આહાહા..! એ બહિરતત્ત્વને અંતર તત્ત્વ માને છે કે આ હું છું. સમજાય છે કાંઈ? પૈસા, લક્ષ્મી, સ્ત્રી, કુટુંબ એ તો બાહ્ય પૃથક્ બહિરતત્ત્વ છે. રાગાદિ પણ પર્યાયમાં બહિર્તત્ત્વ છે. આહાહા..! પણ આત્માની એક સમયની પર્યાય વ્યક્ત છે. અનંત ગુણની પ્રગટ એક સમયની અવસ્થા જે વ્યક્ત છે તે

પણ ખરેખર અંતરાત્મા પૂર્ણાનંદનો નાથ પૂર્ણ સ્વરૂપ ભગવાન, એની અપેક્ષાએ તો એક સમયની પર્યાય પણ બહિર્‌તત્ત્વ કહેવામાં આવી છે. આહા..! જગતને... બહિર્‌તત્ત્વ હેયં. એમ આવ્યું છે ને? વાંચ્યું હતું ત્યાં? વાંચ્યું હતું ને? કલકત્તામાં વાંચ્યું હતું એણે ૩૮મી ગાથા. સભા સભા ખુશી ખુશી થઈ ગયો. આ ૧૬ વર્ષનો છોકરો છે. તમારે કેટલા થયા? ૬૧. ૩૮મી ગાથા વાંચી એણે ત્યાં સભામાં, કલકત્તા. એને તો .. બહિર્‌તત્ત્વ હેયં. આહાહા..! અંતરંગ તત્ત્વ ઉપાદેયં. એક પદના બે શબ્દ છે. છે ને ૩૮?

જેને પોતાની પર્યાયના અંશમાં પોતે (છે એમ) માન્યું છે તો બીજાના એના અંશમાં એ આત્મા છે અને એ શરીરમાં આત્મા છે એમ એણે માન્યું છે. સમજાણું કાંઈ? બીજાના આત્મામાં પણ પર્યાયમાં જ્ઞાનનો ક્ષયોપશમ દેખીને એ આત્મા છે એમ માને છે. આહાહા..! એ તો આવી ગયું હતું ને પહેલું? ઇન્દ્રિય દ્વારા બાહ્ય પદાર્થનું જ્ઞાન થાય છે. એ ગાથા આવી ગઈ છે. ઇન્દ્રિયના મુખે.. આ પાંચ ઇન્દ્રિયો, અરે..! ખંડ ખંડ ઇન્દ્રિય, એ દ્વારા બાહ્ય પદાર્થનું જ્ઞાન થાય છે. એ દ્વારા અંતરનું નથી થતું. આહાહા..! એમ વર્તમાન પર્યાયમાં જે કંઈ અગિયાર અંગનું શાસ્ત્રનું ભણતર, નવ પૂર્વનું ભણતર (થાય) એ બહિરતત્ત્વ છે. કેમ કે ઇન્દ્રિયો દ્વારા એ જાતનો વિકાસ છે. આત્મા દ્વારા નથી. આહાહા..! સમજાણું કાંઈ? બહુ ઝીણી વાતું, બાપુ! આત્માની વાત. વીતરાગ તત્ત્વ. એમાં પણ દિગંબર તત્ત્વ. દિગંબર એટલે કે રાગની લાગણી વિનાનો ભગવાન એવો આત્મા. આહાહા..!

પ્રભુ આત્મામાં, કહે છે, પોતાની પર્યાયમાં જ્યાં જ્ઞાનનો કાંઈ ક્ષયોપશમ વધ્યો એટલે એને એમ થઈ ગયું કે હું વધ્યો. એ પર્યાયને જ આત્મા માન્યો છે. સમજાણું કાંઈ? એણે બાહ્ય તત્ત્વને જ આત્મા માન્યો છે. આહાહા..! અંતઃતત્ત્વ પૂર્ણાનંદ સ્વભાવ અંતઃતત્ત્વ. એ આવે છે ને ભાઈ? નહિ? નિયમસારમાં ચોથી ગાથા ને? નહિ? બહિર્‌તત્ત્વ અને અંતઃતત્ત્વ એને માને એ વ્યવહાર સમકિત છે. બે ભેગા થયા ને? શું કહ્યું? નિયમસારમાં આવે છે, હોં! નવ તત્ત્વો અથવા અંતઃતત્ત્વ પરમાત્મા અને બહિર્‌તત્ત્વ પર્યાય આદિ. બેને માને એ હજી વ્યવહાર સમકિત, એ વિકલ્પ છે. સમજાણું કાંઈ?

અંતરાત્મા પૂર્ણાનંદ સ્વરૂપ. છે ને અહીંયાં? '**તત્ત્વો બહિઃતત્ત્વ અને અંતઃતત્ત્વરૂપ પરમાત્મતત્ત્વ એવા (બે) ભેદોવાળા છે.**' આહાહા..! અંતઃતત્ત્વ પરમાત્મસ્વરૂપ પોતાનું, અને બહિઃતત્ત્વ પર્યાય આદિ. એ બહિઃતત્ત્વ પર્યાયાદિ આસ્રવ ઇત્યાદિ. અંતર તત્ત્વ પરમાત્મા. બેને માનવા એનું નામ હજી વિકલ્પ અને વ્યવહાર સમકિત છે. આહાહા..! એ કોને? જેને અંતઃતત્ત્વ જે શુદ્ધ ચિદાનંદ ધ્રુવ પ્રભુ, એની જેને દૃષ્ટિ થઈ છે, અંતઃતત્ત્વની દૃષ્ટિ થઈ છે, એને પરમાત્મ સ્વરૂપની દૃષ્ટિ થઈ છે. એને નિશ્ચય સમકિત છે. એને એ પરમાત્મ તત્ત્વ

અને બહિઃતત્ત્વ બેની શ્રદ્ધા કરે એ વિકલ્પ અને વ્યવહાર છે. આહાહા..! સમજાણું કાંઈ? શાંતિભાઈ! આવી વસ્તુ છે આવી ઝીણી બહુ. ભાગ્યશાળી ભાઈ આ તો સાંભળવા માટે. આહાહા..!

પ્રભુ મોટો અંતર પરમાત્મા પૂર્ણાનંદનો નાથ અંતઃતત્ત્વ તો પરમાત્મસ્વરૂપી જ અંતઃતત્ત્વ છે. આહાહા..! એવા અંતઃતત્ત્વનો એકલો અનુભવદૃષ્ટિ એનું નામ નિશ્ચય સમ્યગ્દર્શન છે. અને એની સાથે અંતઃતત્ત્વ અને બહિઃતત્ત્વ પર્યાય આદિની માન્યતાનો ભાવ એ વિકલ્પ છે, રાગ છે. આહાહા..! એકલાને માનવું તે નિર્વિકલ્પ સમકિત છે. આહાહા..! અને એકલા ભેગો બેકલાને માનવું એ શુભરાગ છે, એ વ્યવહાર સમકિત છે, એ વાસ્તવિક સમકિત નથી. આહાહા..! સમજાણું કાંઈ? એ કીધું ને?

'બહિઃતત્ત્વ અને અંતઃતત્ત્વરૂપ પરમાત્મતત્ત્વ એવા (બે) ભેદવાળા છે અથવા જીવ, અજીવ, આસ્રવ, સંવર, નિર્જરા, બંધ અને મોક્ષ એવા ભેદોને લીધે સાત પ્રકારના છે.' એવી જે શ્રદ્ધા તે વ્યવહાર સમકતિ છે. એટલે સાચું સમકિત નહિ. આહાહા..! સત્ય સમકિત નહિ. ગજબ વાત છે! ભગવાન આત્મા પૂર્ણ.. પૂર્ણ... પૂર્ણ... ગુણે પૂર્ણ સ્વભાવે.. એવી અંતરમાં અંતઃતત્ત્વમાં જ્યાં દૃષ્ટિ પડી ત્યારે એકલું નિશ્ચય સમકિત એને કહેવામાં આવે છે. સમજાણું કાંઈ? એ જે એકલા અંતઃતત્ત્વને છોડી દઈને આ છે અને રાગાદિ પર્યાય છે એમ બેને માને એક સાથે.. આહાહા..! એકલો છોડી દઈને બેકલા સાથે એને માને કહે છે. આહાહા..! ગજબ વાત છે. તો પણ એ વ્યવહાર સમકિત એટલે સમકિત નહિ. એમ. આહાહા..! કેવી વાત કરે છે!

પૂર્ણાનંદ પ્રભુ જેની શક્તિનું સામર્થ્ય અનંતજ્ઞાન, અનંતદર્શન, અનંત બળ, અનંત વીર્ય, અનંત સ્વચ્છતા, અનંત પ્રભુતા, અનંત વિભૂતા, અનંત પ્રમેયતા, પ્રમાણતા.. આહાહા..! એવી અનંત શક્તિઓનું એકરૂપ અંતઃતત્ત્વ એમાં દૃષ્ટિ જવી. કારણ કે તેમાં સમ્યગ્દર્શન-શ્રદ્ધા ત્રિકાળ પડી છે એમાં. સમજાણું કાંઈ? એમાં દૃષ્ટિ પડતાં. આહાહા..! એનો એવો ધ્રુવ નિત્ય સ્વભાવ પરમાત્મસ્વરૂપ, એનો અંતરમાં પર્યાયમાં સ્વીકાર થતાં એને નિશ્ચય સાચી દૃષ્ટિ, સમ્યગ્દૃષ્ટિ, સાચું તત્ત્વ એને દૃષ્ટિમાં આવ્યું. આહાહા..! બાબુભાઈ! બહુ વાતું આકરી હોં જગતને લાગે. બહારથી માની લે કે દેવ-ગુરુ-ધર્મની શ્રદ્ધા એ સમકિત. હવે કરો વ્રત. ધૂળેય નથી હવે, સાંભળને! આહાહા..! સમજાણું કાંઈ? જયંતિભાઈ! સામાયિક કર્યા હશે કે નહિ? કર્યા છે. આહાહા..! ક્યાં સામાયિક હતી, ભાઈ! હજી અંતઃતત્ત્વ વીતરાગમૂર્તિ એકરૂપ વસ્તુ એને પડખે ચડ્યા વિના રાગ અને પર્યાયને પડખે ઊભો રહીને જે કાંઈ કરે એ બધું મિથ્યાત્વની ક્રિયા છે. આહાહા..! આ તો જરી વળી યાદ આવ્યું. બહિઃનો અર્થ એકલા બાયડી-છોકરા

એમ નહિ. આહાહા..! પથારો હોય ને આમ બધો.

કુંડાળામાં એક ફેરી ગયેલા. પછી એક કાઠી છે ત્યાં, કાઠી. એને કાંઈક હશે ૨૦-૨૫ હજારની ઉપજ. એ વખતે હોં! ૭૨-૭૩ની સાલ. બે-ત્રણ રાણી હશે. કો'કે પૂછયું કે આપા! રાણી કેટલી તમારી? તો કહે, મને ખબર નથી. કામદારને પૂછો. ગૃહસ્થ માણસ અને જે કાંઈ આપે. ૨૫ હજારની ઉપજ તે દિ' તો બહુ કહેવાતી ને? હવે તો સાધારણ છે. .. હોય ઉપજ. થોડી .. ભલે એની ૬૦ વર્ષની ઉંમર હોય પણ .. રોટલો તો મળશે સરખો. હવે બે-ત્રણ રાણી રાખતા. એને પૂછે. અમે નીકળીએ તો પગે લાગે. મહારાજ! કાંઈ ખબર ન મળે. રાણીઓ કેટલી એના આંકડાની ખબર ન મળે.

મુમુક્ષુ :- રાજા શેના માટે?

ઉત્તર :- આ મૂરખના. કામદારને પૂછો એમ કહે. એમ આને પૂછે કે એલા તું કોણ છો? ક્યાં છો? કે મને કાંઈ ખબર નથી. એવો એ મૂરખ છે. શોભાલાલભાઈ! ... સમજાણું કાંઈ? આહાહા..! તું ક્યાં છો? કોણ છો? કેમ છે? મને કાંઈ ખબર નથી. આહાહા..! ઓલાને રાણીની ખબર નથી, આને ઘરની ખબર નથી.

પ્રભુ ચૈતન્યમૂર્તિ મહા અતીન્દ્રિય આનંદના સાગરનો છલોછલ ભરેલો પદાર્થ, એવો પદાર્થ કોણ છે? કહે મને ખબર નથી. આહાહા..! એવા અંતઃતત્ત્વના અજાણ અજ્ઞાનીઓ બહિર્‌તત્ત્વને પોતાનું માનીને વિભ્રમ નામ મિથ્યાત્વને ઉત્પન્ન કરે છે. સમજાણું કાંઈ?

છેલ્લો પેરેગ્રાફ છે ને? '**બહિરાત્મા સ્ત્રી-પુત્ર-મિત્રાદિ અનાત્મીય અર્થાત્ પર હોવા છતાં...**' આહાહા..! અજ્ઞાની મૂઢ જીવ, સ્ત્રી-પુત્ર-મિત્ર આદિ અથવા એક સમયની પર્યાય તે અણાત્મા છે નિશ્ચયથી તો. આત્મા તો એને કહે છે, નિશ્ચય ત્રિકાળ આનંદકંદ પ્રભુ, વસ્તુ પરમાત્મસ્વરૂપે બિરાજમાન તેને આત્મા કહે છે. આહાહા..! એવા આત્માને આત્મા તરીકે ન માનતા, ન જાણતાં બહિઃતત્ત્વ તે હું છું. આહાહા..! પર્યાયની દશા એ ખરેખર એ પણ વ્યવહાર આત્મા છે. વ્યવહાર આત્મા એટલે? અગિયાર અંગનું જ્ઞાન થયું હોય, નવ પૂર્વનું લબ્ધિનું જ્ઞાન થયું હોય. આહાહા..! વિભંગ થયું હોય. સાત દ્વીપ અને સમુદ્ર જાણે. એ પર્યાય પણ અણાત્મા છે. સમજાણું કાંઈ? એને મિથ્યાદૃષ્ટિ (માને છે) કે હું આ છું. આવડો હું છું. એમ માનનાર મિથ્યાત્વ ઊભું કરે છે. આહાહા..!

'**તેમને આત્મીય માને છે અને પોતાને અનુપકારક હોવા છતાં...**' આહાહા..! ખરેખર તો બાહ્યને લક્ષે થતો ક્ષયોપશમભાવ... આહાહા..! એ પણ બહિર્‌તત્ત્વ છે. ઇન્દ્રિયોથી જે કંઈ જ્ઞાન થયું એ બધું બહિર્‌તત્ત્વ છે. આહાહા..! એમાં જેની આત્મબુદ્ધિ છે એ ઉપકાર થયો નથી છતાં એણે મને ઉપકાર કર્યો (એમ માને છે). આહાહા..! સમજાણું કાંઈ? '**તેમને**

ઉપકાર માની...' 'પોતાને અનુપકારક હોવા છતાં...' આહાહા..! કુંદકુંદાચાર્ય, એનું તત્ત્વ. સમજાણું કાંઈ? પાઠમાં જ એવા ઊંડાણ ભર્યા છે.

ભગવાનસ્વરૂપ આત્મા પૂર્ણ, અંતર આત્મા જેને કહીએ, નિશ્ચય આત્મા એ આત્મા છે. એ ૩૮ ગાથામાં આવે છે. એ આત્માને આત્મા તરીકે ન જાણતાં એક સમયના પર તરફના વલણમાં ક્ષયોપશમભાવ... એ તો ત્યાં કહ્યું હતું. ક્ષયોપશમભાવ એ આત્મા નથી એ તો કહ્યું હતું. ૪૯મી ગાથા. '**अरसमरूवम**' ક્ષયોપશમભાવથી જાણે એ નહિ. આહાહા..! એના તરફના વલણથી જે જાણે એ આત્મા નહિ, કહે છે. આહાહા..! સમજાણું કાંઈ? પર્યાયબુદ્ધિએ જાણે છે. આહાહા..! એને દિશા પલટવા માટે ઘણું જોર જોઈએ. સમજાણું કાંઈ?

'**તેમની રક્ષાનો પ્રયત્ન કરે છે,...**' આહાહા..! રાગને રાખવાનો અને સ્ત્રી-પુત્રને રાખવાનો અને બાહ્ય તરફના ક્ષયોપશમ જ્ઞાનને રાખવાનો પ્રયત્ન કરે છે. આહાહા..! '**તેમના સંયોગાદિમાં સુખી થાય છે...**' સ્ત્રી, પુત્ર, કુટુંબ અનુકૂળ, શરીર ઠીક, સંયોગ અને બહારની રુચિ થતાં જ્ઞાન (થાય) એ પણ સંયોગી જ્ઞાન છે. રાગ જેમ સંયોગી ભાવ છે, રાગ સંયોગી કીધો છે ને? ઈન્દ્રિય દ્વારા થતું જ્ઞાન એ સંયોગી જ્ઞાન છે. કારણ કે એ ટકતું નથી. નાશ થઈ જશે. આત્મા એનાથી રહિત થઈ જશે. આહાહા..! એવા જ્ઞાનમાં જ્ઞાનને રક્ષા અને પ્રયત્ન કરે છે. આહાહા..! '**તેમના સંયોગાદિમાં સુખી થાય છે અને તેમના વિયોગાદિમાં મહાસંતાપ માને છે અને આત્મવધ પણ કરે છે.**' પોતાનો વધ કરે છે. આહાહા..!

વિશેષ :- 'શરીરનો સંયોગ થવા અને છૂટવાની અપેક્ષાએ જન્મ-મરણ હોય છે તેને પોતાના જન્મમરણ માની 'હું ઉપજ્યો,...' મારા જન્મનો આ દિવસ છે. આહાહા..! જન્મ જયંતિ કરે છે ને? આ મારો જન્મદિન. તારો છે? તારો જન્મ છે? એ તો શરીરનો થયો. આહાહા..! એ જન્મને પોતાનો જન્મ માને છે. આહાહા..! '**હું ઉપજ્યો, હું મરીશ' એમ માને છે. વળી શરીરની જ અપેક્ષાએ અન્ય જીવોથી સંબંધ માને છે,...**' શરીરની અપેક્ષા એજ (એની) સાથે સંબંધ છે, એના આત્મા સાથે સંબંધ છે? મરી જાય એટલે શરીરમાં અરેરે..! મારો ભાઈ મરી ગયો, મારો બાપ (મરી ગયો). એનો આત્મા મરીને ક્યાંય ગયો એને પોકારે છે કોઈ? કે આ બાપા મરી ગયા એ ક્યાં ગયા હશે? પાપ કરીને ગયો હોય તો નરકમાં ગયો હશે. બીજે ક્યાં જાય? બહુ પાપ ન કર્યા હોય તો ઢોરમાં જાય. ઘણાં તો ઢોરમાં જવાના. પશુ-પશુ. એ પૂછે છે ને કે મારા બાપા ક્યાં ગયા હશે? મારા બાપની સગવડતાની અગવડતા ગઈ એને એ રોવે છે. સમજાણું કાંઈ? અથવા ભાઈ હોય, લ્યોને. ભાઈની સગવડતા જે હતી એ ગઈ એને એ રોવે છે. ભાઈ મરીને ક્યાં ગયો એનો આત્મા? કોણ રોવે છે? આહાહા..!

કહે છે, એ પોતે શરીર ઉપજતા હું ઉપજ્યો, શરીર જતા હું મરીશ. **'શરીરની જ અપેક્ષાએ અન્ય જીવોથી સંબંધ માને છે,...'** જોયું! **'જેમ કે જેનાથી શરીર નીપજ્યું તેને પોતાનાં માતા-પિતા માને છે,...'** આત્માને માતા-પિતા કેવા? આમાં તો બધો સંસાર ઉડાડી દેવો પડે. પોપટભાઈ! પણ હવે બાપુજી-બાપુજી કરે. છ છ છોકરા બેઠા હોય ને દુકાને પેદાશ હોય સારી. આહાહા..! એની આબાદીએ આબાદી છે એમ માને. ગજબ વાતું છે આ તો, બાપુ! એના અભાવે કે એ દુઃખી થાય છે શરીરની કલ્પનાથી એ પોતે દુઃખી માને. આહાહા..! એ આ રીતે દુઃખી થાય એમ માને છે. પોતે એ રીતે માને છે ને?

'જેનાથી શરીર નીપજ્યું તેને પોતાના માતા-પિતા માને છે, શરીરને રમાડે તેને પોતાની રમણી માને છે,...' આ માટી જડ-ધૂળ એને સ્ત્રી રમણી. રમણી કહેવાય છે ને? આને રમાડે ભોગ ને વિષયમાં. આહાહા..! ભગવાન તો ભિન્ન રહી ગયો અંદર. શરીરની સાથે રમે, એને પોતાની રમણી માને છે. આહાહા..! અને પ્રવચનસારમાં આવે છે ને? દીક્ષા જ્યારે લેવી હોય છે. પોતાનું ભાન થયું છે કે હું તો ચૈતન્ય છું. હું જ્ઞાયક આનંદ છું. હવે મારે આનંદને સાધવા માટે વનવાસ જોઈએ છે. આહાહા..! રમણીને કહે છે કે હે આ શરીરને રમાડનારી રમણી! એમ પાઠ છે. પ્રવચનસારમાં ત્રીજા (અધિકારમાં). શરીરને રમાડનારી રમણી! તું મને રમણ કરાવતી નથી. શરીરનું રમણ છે. હું હવે મારી અનાદિ આનંદરૂપી અનુભૂતિ રમણી એની પાસે જાઉં છું. આહાહા..!

અતીન્દ્રિય આનંદનું જ્યાં ભાન થયું છે સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાનમાં.. આહાહા..! એ હવે અતીન્દ્રિય આનંદની રમણીમાં રમવા માટે કહે છે, સ્ત્રી! મને રજા આપ. આહાહા..! અમારી અનાદિ આનંદ અનુભૂતિની રમણી એની પાસે જાઉં છું. આહાહા..! એને પ્રગટ ઉગ્ર કરવા માટે મારો પ્રયત્ન છે. સમજાણું કાંઈ? એમ અજ્ઞાની પોતાના શરીરને ઉપજાવનારને માતા-પિતા, શરીરને રમાડે એને રમણી માને છે.

'શરીર વડે નીપજ્યાં તેને પોતાના દીકરા-દીકરી માને છે,...' આ મારા દીકરા છે. શરીર તો નિમિત્ત હતું. થયા છે તો એને કારણે. એનો જન્મનો કાળ શરીરનો, એના આત્મા અને એના શરીરના રજકણો એને કારણે ત્યાં થયા છે. આ મારા દીકરા, આ કહળ્યું કુટુંબ. એમ કહે છે ને? કાઠિયાવાડમાં એમ કહે છે. મૂરખ છો મોટો, કહે છે. બહિરાત્મા છો. આહાહા..! જે ચીજ તારામાં નથી તેને તારી માને છો અને એનાથી તું રાજીપામાં રમે છો. આહાહા..! વિભ્રમ છે, મિથ્યાત્વ છે. મિથ્યાત્વ કોને કહેવું એ લોકોને ખબર નથી. આ તો આ જરી આપણે કુદેવ, કુગુરુ, કુશાસ્ત્રને ન માનવા અને સાચા દેવ માનવા એ

સમકિત. ધૂળેય નથી, સાંભળને!

અહીં તો કહે છે, '**શરીરને રમાડે તેને પોતાની રમણી માને છે, શરીર વડે નીપજ્યાં તેને પોતાનાં દીકરા-દીકરી માને છે, શરીરને જે ઉપકારક છે તેને પોતાનો મિત્ર માને છે...**' શરીરને ઉપકારક. દુઃખને કાળે આવીને ઉભો રહે મિત્રાદિ. કોને? આને. ભાઈ! મિત્ર છે ને. એ તો કામ જ કરેને. મિત્ર તો દુઃખ ટાળવામાં મદદગાર થાય. શેના દુઃખ પણ બાપા કોના? શરીરમાં દુઃખને માટે અનુકૂળ લાગે એને મિત્ર માને. નાના છોકરાવને મિત્ર બહુ હોય. ન બને પછી કટ્ટી કરે. કટ્ટી જ છે. પર સાથે સંબંધ હતો ક્યારે? એ તો સ્વતંત્ર બીજો આત્મા છે. એ એને ઉપકારી માનીને પોતાનો મિત્ર માને.

'**શરીરનું બૂરું કરે તેને પોતાનો શત્રુ માને છે,...**' આહાહા..! શરીર ઉપર ઘા મારે, વિંછી કરડાવે, ધોદા મારે. આ મારો શત્રુ છે. ભ્રમણા છે, ભાઈ! આહાહા..! અરે..! એને કે દિ' આત્મા હાથ આવે? સમાધિનો અધિકાર છે ને? એ બધી અસમાધિ છે. શરીરનું બૂરું કરે ઈ શત્રુ. '**ઈત્યાદિરૂપ તેની માન્યતા હોય છે.**' આવી માન્યતા અજ્ઞાનીની. પછી કરતો હોય સામાયિક, પોષા અને પડિક્કમણા. અજ્ઞાનમાં છે બધા. સામાયિક પણ નથી, પડિક્કમણું પણ નથી અને પોષા પણ નથી. આહાહા..! મિથ્યાત્વને ઘૂંટે છે. બરાબર છે આ? '**ઘણું શું કહીએ? હરકોઈ પ્રકારવડે પોતાને અને શરીરને તે એકરૂપ જ માને છે...**' છે ને એ? મોક્ષમાર્ગ પ્રકાશક ગુજરાતી આવૃત્તિ પાનું-૮૫ એમાંથી લીધું. નીચે છે. એમાંથી લીધેલું છે. હજી બીજો ભાગ આવશે. ૫૪ પાનાનો.

'**વળી જેમ કોઈ બહાવરો બેઠો હતો...**' એક ગાંડો માણસ બહાર જઈને કાંઈક બેઠો હતો. '**ત્યાં કોઈ અન્ય ઠેકાણેથી માણસ,...**' આવ્યા. દસ વાગ્યાનું ટાણું થયું અને કોઈ નીકળ્યું એટલે ન્યાં જાને નાખ્યો પડાવ. હાથી હોય, ઘોડા હોય.. કાંઈક પાણી છે નદીમાં પીશું અને આપણે ખાશું, ભેગા પકવાન લઈને આવ્યા હોય. '**માણસ, ઘોડા અને ધનાદિક આવી ઉતર્યા;...**' ઘરેણા, દાગીના આદિ હોય લ્યોને.'**તે સર્વને આ બહાવરો પોતાનાં જાણવા લાગ્યો,...**' નદીને કાંઠે ગયો પછી મોટો પથરો હોય એમ બેઠો. એમાં દસ-સાડા દસનો ટાઈમ. હાથી આવ્યા, ઘોડા આવ્યા. રાજા નીકળ્યો હોય. આહાહા..! જુઓ! મારો રાજા આવ્યો, જુઓ! મારો હાથી આવ્યો. જુઓ! મારો આ આવ્યો. ...

'**પણ એ બધા પોતપોતાને આધીન હોવાથી તેમાં કોઈ આવે, કોઈ જાય...**' પડાવ નાખી ને કોઈ જરૂર પડી હોય ને બીજે ગામ વયા ગયા કેટલાક. '**અને કોઈ અનેક અવસ્થારૂપ પરિણમે-એમ એ સર્વની પરાધીન ક્રિયા થવા છતાં આ બહાવરો તેને પોતાને આધીન જાણી મહા ખેદખિન્ન થાય છે.**' આહાહા..! કેમ વયા જાઓ છો?

અમારે ત્યાં આવ્યો છો ને? અમારા છો ને. **'એ પ્રમાણે આ જીવ જ્યાં પર્યાય (શરીર) ધારણ કરે છે ત્યાં કોઈ અન્ય ઠેકાણેથી પુત્ર,...'** આવ્યો. મરીને ક્યાંથી આવ્યો હોય? ઢોરમાંથી આવ્યો હોય. છોકરો મરીને ઢોરમાંથી આવ્યો હોય, પોતે મરીને ઢોરમાંથી આવ્યો હોય. આરે.. આરે..! ભારે!

'પુત્ર, ઘોડા, ધનાદિક આવીને સ્વયં પ્રાપ્ત થાય છે...' જોયું! આવીને સ્વયં પ્રાપ્ત થાય છે. એને કારણે એના પરિણમનથી ત્યાં આવ્યા છે. તારે કારણે આવ્યા નથી. તારા થઈને એ આવ્યા નથી, તારા થઈને એ રહ્યા નથી. **'એ બધાં પોતપોતાને આધીન કોઈ આવે,...'** જન્મે એમ. આવે એટલે. કે પૈસા આવે. **'કોઈ જાય...'** મરી જાય કોઈ અને લક્ષ્મી જાય. આહાહા..! એ બધી પરની ચીજો આવે ને જાય છે. તારે એની સાથે સંબંધ છે નહિ. પણ અજ્ઞાનીને નહિ.. નહિ.. અરેરે..! અમારો દીકરો ગયો, હવે અમારું જીવન ગયું. એક ફેરી કાંઈક લખ્યું હતું નહિ? ઓલા કાપડિયાએ. દર્શન કાપડીયા. કેવા કાપડીયા? મૂળચંદ કાપડીયા. દીકરો એક જ હતો ને. મરી ગયો. આ..! એવી કાંઈક ભાષા લખી. મારું બધું ગયું. પછી બીજાને લીધો છે ને. ખોળે લીધો છે ડાહ્યાભાઈનો. ખબર છે. આહાહા..! મરી જાય. અરેરે..! આજ મારું બધું લુંટાણું. એકનો એક દીકરો હોય વીસ વર્ષનો. પતિ પણ જ્યારે પત્ની મરતી હોય ત્યારે એમ માને કે આ અમારું ઘર ગયું. ઘર માને છે ને? અને પત્ની પણ પતિ મરે ત્યારે કહે, હવે અમે દુઃખી મરી ગયા. હાય-હાય નિરાધાર થઈ ગયા. કોઈ પતિ અને કોણ પતિવ્રતા? કાંઈ ખબર ન મળે પરને. આહાહા..! તેં અજ્ઞાનથી ઉભો કરેલો સંબંધ અજ્ઞાનથી તૂટી જાય છે. એમાં શું છે?

'કોઈ આવે, કોઈ જાય તથા કોઈ અનેક અવસ્થારૂપ પરિણમે-' કોઈ જન્મે, કોઈ મરે અને હયાતીમાં અનેરી અવસ્થા કરે. એ રહે ત્યાં અનેક અવસ્થા થાય. એ બધી પરને લઈને છે. તારે લઈને ક્યાં હતી એ? આહાહા..! **'એમ તેની પરાધીન ક્રિયા હોય છે, તેને પોતાને આધીન માની આ જીવ ખેદખિન્ન થાય છે.'** અંતરમાં બળતરા, અંતરમાં બળે. કોઈ નવા જન્મે, નવા પૈસા આવે. નવા એટલે નવા સાવ પેદા કરે. હોય એમાંથી કોઈ મરે, હોય એમાંથી કોઈ જાય, હોય એમાંથી કોઈ અનેરી અવસ્થા વર્તમાન રહીને થાય. એ બધાને મારે લઈને થાય છે, મારી છે બધી. આહાહા..! **'તેને પોતાને આધીન માની આ જીવ ખેદખિન્ન થાય છે.'** આહાહા..!

एवंविधविभ्रामाच्च किं भवतीत्याह -

*अविद्यासंज्ञितस्तस्मात्संस्कारों जायते द्दढः।
येन लोकोऽङ्गमेव स्वं पुनरप्यभिमन्यते।।१२।।

टीका :- तस्माद्विभ्रमाद्वहिरात्मनि संस्कारो वासना दृढोऽविचलो जायते। किन्नामा? अविद्यासंज्ञितः अविद्या संज्ञाऽस्य संजातेति ''तारकादिभ्य इतच्'' येन संस्कारेण कृत्वालोकोऽविवेकिजनः। अंगमेव च शरीरमेव। स्वं आत्मानं। पुनरपि जन्मान्तरेऽपि। अभिमन्यते।।१२।।

એવા પ્રકારના વિભ્રમથી શું થાય છે? તે કહે છે :-

શ્લોક - ૧૨

અન્વયાર્થ :- (तस्मात्) એ વિભ્રમથી (अविद्यासंज्ञितः) અવિદ્યા નામનો (संस्कारः) સંસ્કાર (दृढः) દઢ-મજબૂત (जायते) થાય છે, (येन) જે કારણથી (લોકઃ) અજ્ઞાની જીવ (पुनः अपि) જન્માન્તરમાં પણ (अंगम् एव) શરીરને જ (स्वं अभिमन्यते) આત્મા માને છે.

ટીકા :- તે વિભ્રમથી બહિરાત્મામાં સંસ્કાર એટલે વાસના દઢ-અવિચલ થાય છે. ક્યા નામનો (સંસ્કાર)? અવિદ્યા નામનો (સંસ્કાર)-અવિદ્યા સંજ્ઞા જેની છે તે-જે સંસ્કારને લીધે અવિવેકી (અજ્ઞાની) જન અંગને જ એટલે શરીરને જ ફરીથી પણ, અર્થાત્ અન્ય જન્મમાં પણ પોતાનો આત્મા માને છે.

ભાવાર્થ :- આ જીવને અજ્ઞાનજનિત અવિદ્યા સંસ્કાર અનાદિકાલથી છે, સ્ત્રી-પુત્રાદિ પર પદાર્થોમાં આત્મબુદ્ધિ કરવાથી આ સંસ્કાર દઢ થાય છે અને તેને લીધે અન્ય જન્મમાં પણ જીવ શરીરને જ આત્મા માને છે.

અનાદિ અજ્ઞાનતાના કારણે આ જીવને જે પર્યાય (શરીર) પ્રાપ્ત થાય છે તેને તે પોતાનો આત્મા સમજી લે છે અને તેનો આવો અજ્ઞાનાત્મક સંસ્કાર જન્મ-જન્માન્તરોમાં પણ બન્યો રહવાથી તે દઢ થતો જાય છે. જેમ રસ્સીના ઘસારાથી કૂવામાં પત્થરમાં કાપો વધુ ને વધુ ઊંડો પડતો જાય છે, તેમ અવિદ્યાના સંસ્કારો પણ અજ્ઞાની જીવમાં વધુ ને વધુ ઊંડા ઊતરતા જાય છે.

અવિદ્યાના સંસ્કારોથી પ્રેરાઈ આ જીવ શરીરાદિ પર પદાર્થો વિષે આત્મબુદ્ધિ કરે

---

* मिच्छाणाणे सुरओ मिच्छाभावेण भाविओ संतो।
मोहोदयेण पुणरवि अंगं सम्मणणए मणुओ।।११।। मोक्षप्राभृते, कुन्दकुन्दाचार्यः।

છે. પોતાને પરનો કર્તા-ભોક્તા માને છે, પર પ્રત્યે અહંકાર-મમકાર બુદ્ધિ ને એક્તાબુદ્ધિ કરે છે. આ કારણથી તેને રાગ-દ્વેષ થાય છે અને રાગ-દ્વેષથી તેનું સંસાર-ચક્ર ચાલુ જ રહે છે. ૧૨.

શ્લોક-૧૨ ઉપર પ્રવચન

'એવા પ્રકારના **વિભ્રમથી શું થાય છે?**' આવી ભ્રમણા કરવાથી શું થાય છે? આહાહા..!

*अविद्यासंज्ञितस्तस्मात्संस्कारों जायते दृढः।
येन लोकोऽङ्गमेव स्वं पुनरप्यभिमन्यते।।१२।।

એનો અન્વયાર્થ લઈએ. '**એ વિભ્રમથી અવિદ્યા નામનો સંસ્કાર દઢ-મજબૂત થાય છે,...**' મિથ્યાત્વના સંસ્કાર દઢ થાય છે. '**જે કારણથી અજ્ઞાની જીવ જન્માન્તરમાં પણ...**' આ સંસ્કાર લઈને મરીને જાય ત્યાં એ '**શરીરને જ આત્મા માને છે.**' આહાહા..! ચૈતન્યમૂર્તિ છે, જ્ઞાયકસ્વભાવ છે, એની એને અસ્તિની ખબર નથી એથી જ્યાં આ મારા.. મારા.. માનીને સંસ્કાર દઢ કર્યા. એ મરીને આંખ મીંચાણી, જ્યાં બીજે જન્મ્યો ત્યાં એ સંસ્કાર હતા તો આ શરીર મારું, આ શરીરના ઉપજાવનારા માતા-પિતા મારા. આ શરીરને રમાડનારી સ્ત્રી મારી, આ શરીરના દુઃખ દેનારા શત્રુ એ મારા શત્રુ છે. અને ઉપકારક શરીરને હોય એ મારા મિત્ર છે. એમ અજ્ઞાનીના સંસ્કાર ત્યાં પણ પાછા કામ કરે.

'**ટીકા :- તે વિભ્રમથી બહિરાત્મામાં સંસ્કાર** એટલે વાસના **દઢ-અવિચલ થાય છે.**' આહાહા..! '**અવિચલ થાય છે.**' એવા સંસ્કાર પડે કે એ ખસે નહિ. એ શરીર જ હું, વાણી હું, કર્મ હું, રાજ હું, આ મારા મિત્રો, માતા-પિતા મારા, આ મારા શત્રુ.. આહાહા..! એવા મિથ્યાત્વના સંસ્કાર લઈ અને બીજે જન્મે ત્યાં પાછા એ સંસ્કારથી પરને જ પોતાનું માને. આહાહા..!

'**ક્યા નામનો (સંસ્કાર)?**' એટલું સાધારણ .. '**અવિદ્યા નામનો (સંસ્કાર)-**' અજ્ઞાન. '**અવિદ્યા સંજ્ઞા જેની છે તે-જે સંસ્કારને લીધે અવિવેકી (અજ્ઞાની) જન અંગને જ એટલે શરીરને જ ફરીથી પણ, અર્થાત્ અન્ય જન્મમાં પણ પોતાનો આત્મા માને છે.**' એ હું. આ દેખાય એ હું. દેખનારો પણ છે એની તો ખબર ન મળે. મારા જ્ઞાનમાં જેનું અસ્તિત્વ દેખાય છે અને તે જાણનારા ટકી રહ્યા છે એથી હું છું. આવું બધું

તો ભાઈ જાય ક્યારે? જંગલમાં જાય અને બાવો થાય ત્યારે. ઓલો કહેતો હતો, અમૃતલાલ છે ને? પ્રશ્ન નારદ. આવું બધું તમે કહો એ તો અમે જંગલમાં જઈએ તો આ બધું થાય. બધામાં રહીને અમને આવું મનાય? ક્યાં છો પણ બધામાં? તેં માન્યું છે કે હું બધામાં છું. તું બધામાં છે નહિ. તું તારામાં છો. આહાહા..! શિવલાલભાઈ! આહાહા..!

તારે સત્ય શ્રદ્ધા જોઈતી હોય તો જ્યાં હશે ત્યાંથી મળશે ને? બાયડી, છોકરા, કુટુંબ, દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્રમાં ત્યાં છે શ્રદ્ધા? સમજાણું કાંઈ? સત્ય શ્રદ્ધા એ તો તારા દ્રવ્ય-ગુણમાં છે. તત્ત્વ રુચે શ્રદ્ધા એ તો તારા ગુણમાં છે. સતરૂપે શ્રદ્ધા એ દ્રવ્યમાં છે. એને અંદરમાં શોધ તો સત્ શ્રદ્ધા થાશે. સમજાણું કાંઈ? વિભ્રમ ટળે અને ભ્રમણા જાય અને ભગવાન જાગે. આહાહા..! બીજેથી સમ્યક્ શ્રદ્ધા ક્યાંયથી અહીં છે.. અહીં છે...? આહાહા..! અહીં તો એમ કહે છે કે દેવ-ગુરુ અને શાસ્ત્ર જે છે એ પરપદાર્થ છે. અને પરને મારા માનવા એ ધર્મ નથી. પર છે એ. આહાહા..! એવા પ્રકારના જે સંસ્કાર લઈને જન્મે તો એ સંસ્કાર જે ભવિષ્યમાં એ જ પોતાને માને પાછો. વિશેષ કહેશે...

(શ્રોતા :- પ્રમાણ વચન ગુરુદેવ!)